

سۇدان مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى

ئېنىقلىما:

مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى: مۇسۇلمان قېرىنداشلار ھەرىكىتىدىن بىخلىنىپ چىققان يېڭىلىقنى ياقلايدىغان ئىسلامىي ھەرىكەت بولۇپ، سۇداندىكى باشقا پارتىيىلەرگە قارشى بىرلىكسەپ تەشكىللەش ئۈچۈن بىر قىسىم ئىسلامىي كۈچلەرنى ئۆزىگە تارتقان. كېيىن، نىسبىي ھالدا مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ ھەرىكەت مېتودىدىن يىراقلىشىشقا باشلىغان.

قۇرۇلۇشى ۋە ئاساسلىق كىشىلىرى:

◊ بۇ ھەرىكەتنىڭ قۇرغۇچىسى دوكتور ھەسەن ئابدۇللاھ ئەتتۇرابىي بولۇپ، 1932 - يىلى سۇداننىڭ ئەلجەزىرە رايۇنى ۋۇددۇتۇرابىي يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. دادىسىدىن ئەرەب تىلى ئىلىملىرى، فىقھىي، ھۆكۈم چىقىرىش قائىدىلىرى، مەزھەپلەرنىڭ فىقھىلىرى، قۇرئان ۋە تەفسىر ئىلىملىرىنى ئۆگەنگەن ۋە قۇرئان كەرىمنى بىر قانچە خىل قىرائەت بويىچە يادلىغان.

- سۇدان ئۇنۋېرسىتىتى قانۇن پاكولتتىدا دەسلەپتە لىكتور، كېيىن مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. بىر مەزگىل كېيىن، ئەدلىيە مىنىستىرلىگىنىڭ مۇئاۋىنى ۋە باش مىنىستىر بولغان. ئاخىرىدا سۇدان پارلامېنتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلانغان.

- ئىنگىلىزچە، فرانسۇزچە سۆزلىيەلەيدۇ ۋە يازالايدۇ، نېمىسچىنى ئوقۇپ چۈشىنىدۇ.

- مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ باش نازارەتچىسى سۈپىتىدە ئاتمىشىنچى يىللاردىن تارتىپ سۇداندىكى ئىسلامىي ھەرىكەتكە يىتەكچىلىك قىلىپ كەلگەن.

- 1964 - يىلىدىن 1969 - يىلىغىچە ئىسلام ئەھدىنامىسى ئالدىنقى سېپى، 1985 - يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپىنىڭ باش كاتىپلىقىغا سايلانغان.

- ئىسلامىي پائالىيەت ساھەسىدە يەتتە يىلدىن ئارتۇق يۈشۈرۈن قاماققا ئېلىنىشقا دۇچ كەلگەن.

- ئۇنىڭ، دىن ۋە ئىبادەت، ئاياللار ۋە جەمئىيەت، يېڭىلىق، دەستۇر، ھۆكۈم مەسلىھىتى ۋە تۈرلۈك ئىسلامىي، سىياسىي مەسلىھەت توغرىسىدىكى ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان.

- دوكتور تۇرابىينىڭ ئىسلام ئۆلىمالىرى توغرا دەپ قارىمىغان بىر قاتار ئىجتىھاد ۋە قاراشلىرى بار بولۇپ، ئومۇمىي جەھەتتىن ئالدىنقى سېپىنىڭ پىكىرلىرى، خۇسۇسىي جەھەتتىن دوكتور تۇرابىغا قارىتىلغان نۇرغۇن تەنقىدلەرگە سەۋەب بولغان.

ھەرىكەتنىڭ تەرەققىياتى:

◊ بۇ ھەرىكەتنىڭ تەرەپدارلىرى ئۇنىڭ بىر قانچە خىل باسقۇچلارنى باشتىن كەچۈرۈپ بۈگۈنكى ھالغا كەلگەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ مۇھىملىرىنى تۆۋەندىكىلەرگە يېغىنچاقلاش مۇمكىنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ:

◊ شەكىللىنىش دەۋرى: بۇ دەۋر 1949 - يىلدىن 1955 - يىلىغىچە داۋاملاشقان بولۇپ، 1954 - يىلى كەڭ كۆلەملىك بىر قورۇلتايدا رەسمىي قورۇلغان. بۇ چاغدا، مەدەنىيەت، تەرتىپ، خۇسۇسىي ۋە ئىجتىمائىي تەربىيەلەشلەرگە ئوخشاش بارلىق ئىشلاردا مىسسىيەلىك مۇۋاپىق قېرىنداشلار ھەرىكىتىگە تايىناتتى.

◊ دەسلەپكى ئوتتۇرىغا چىقىش دەۋرى: 1956 - يىلدىن 1959 - يىللار ئارىسى بولۇپ، سۇداننىڭ مۇستەقىللىقىدىن كېيىنكى دەۋر. بۇ دەۋردە دەۋەت تۇنجى قېتىم گېزىت ۋە خۇتبىلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلدى، دەۋەتچىلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ دەۋردىكى ھەرىكەت كۆڭۈل بۆلۈنۈش بىرىنچى مەسىلە ئىسلامىي دەستۇر مەسىلىسى ئىدى.

◊ دەسلەپكى يۇشۇرۇن ھەرىكەت دەۋرى: 1959 - يىلدىن 1964 - يىلىغىچە سوزۇلغان. بۇ ئەبەد گۇرۇپپىسى ۋە ئۇنىڭ ئەسكىرى كۈچلىرىنىڭ ھۆكۈمەتتىكى دەۋرى ئىدى. بۇ دەۋردە كۆپلىگەن ئىسلامىي رەھبەرلەر يىتىشىپ چىققان ۋە ئىشچى - نازارەتچىلەر ھەرىكەتلىرى جانلانغان.

◊ ئومۇمىي يۈزلۈك قوزغىلىش دەۋرى: 1964 - يىلدىن 1969 - يىللار. بۇ دەۋردە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي مەيدانغا كەلگەن ۋە بۇ ئىنقىلابتا ھەرىكەت تۇنجى قېتىم ئىنتىزاملىق خەلق بايرىقىنىڭ مەركىزىگە ئايلانغان. نەتىجىدە جامائەت تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان لايىھەنى ئاساس قىلغان «ئىسلام ئەھدىنامىسى ئالدىنقى سېپى» نى قورۇپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام جامائەتلىرى ۋە شەخسلەر بولۇپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ بىرلەشكەن بىر سىياسىي ھەرىكەت سۈپىتىدە شەكىللەنگەن ۋە ئۇ ئارقىلىق ئىسلامىي دەستۇر دولقۇنىدىن ئىبارەت ئەڭ چوڭ سىياسىي دولقۇن ئېلىپ بېرىلغان.

بۇ دەۋرنىڭ ئاخىرلىرىدا، ئىسلام ھەرىكىتىدە ئىچكى ئاساسىي تۈزۈم بىلەن بىر قىسىم سىرتقى قىسىملىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بۆلۈنۈش مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، بىر مەزگىل كېيىن ھەرىكەت بىرلەشكەن ۋە تالاش - تارتىشلىرىنى تۈگەتكەن.

◊ كۆرىشىش ۋە يېتىلىش دەۋرى: 1969 - 1977 - يىللار. بۇ دەۋر دېمۇكراتىيەنى، مىللىي كۈچلەرنى، كومىنىستىك ۋە ئەرەب مىللەتچى ھەرىكەت كۈچلىرىنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن ئىسلام ھەرىكەتلىرىنى بوغۇپ تاشلىغان جەئفەر نۇمەيرىي ھۆكۈمىتى ۋە ماي نىزامىنىڭ بىرىنچى بۆلىكىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ سەۋەپلىك ھەرىكەت قاتتىق قېيىن - قىستاقلارغا، ئىزىش، قاماش، تازىلاش ۋە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشلارغا دۇچ كەلدى. قامىلىش شارائىتىدا ھەرىكەت ئۆزىنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئېتىقاد، دەۋەتنى، تۈزۈمنى تارقىتىش ۋە ئاياللار مەسىلىسىگە مەركەزلەشتۈردى.

◊ يارىشىش ۋە تەرەققىيات دەۋرى: 1977 - 1984 - يىللار. بۇ، مايۇ دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرى بولۇپ، بۇ دەۋردە مىللىي يارىشىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، جەئفەر نۇمەيرىينىڭ سولچىل ئېقىملىرى تازىلاندى، ئىسلام تەرەپكە يۈزلىنىش

باشلاندى. بۇ دەۋردە يەنە سۇداندىكى جەنۇب مەسلىسى ئېڭى ئويغاندى. ھەرىكەتنىڭ بىر قىسىم كۈچلىرى، دەۋەت ۋە ئىجتىمائىي خىزمەتلىرى ئارقىلىق سۇداندىكى مۇسۇلمانلار رايۇنلىرىدا ئىسلامنى تارقىتىشقا كۆڭۈل بۆلىدىغان "ئىسلام دەۋەت تەشكىلاتى" نى قورۇشقا يۈزلەندى.

بۇ دەۋردە يەنە، ئاياللارنىڭ پائالىيەتلىرى جانلاندى، ئاياللار تولۇق شەكىلدە ھەرىكەتكە قاتناشتى.

بۇ دەۋرنىڭ ئاخىرىدا، نۇمەيرىي ئېلان قىلغان، تۇرابىي كۈچلۈك يارىدەم بەرگەن ئىسلام شەرىئىتىنى تەتبىقلاش ئەمەلگە ئاشتى.

◊ تاكامۇللىشىش دەۋرى: 1984 - 1987 - يىللار: بۇ دەۋردە ھەرىكەت ئۆزىنى ۋە ئەتراپىدىكى رىئاللىقنى يۇقۇرى دەرىجىدە تونۇپ يەتكەن. بۇ دەۋردە شەرىئەت تەتبىقلىنىشقا باشلانغاندىن بويان تولۇقلانغان خەلق ئىرادىسىگە ئاساسەن "مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى" تەسىس قىلىنغان.

پىكىر ۋە ئېتىقادلار:

◊ ئىسلام مىللىي ئالدىنقى سېپى ھەرىكىتى ئىسلامىي ھەرىكەت بولۇپ، پىرىنسىپال پىكىرلىرىنىڭ ھەممىسىنى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ھەرىكىتىدىن ئالغان ۋە ئەزالىرىنى ئۇستاز ھەسەن بەننا، سەيىد قۇتۇب، مۇھەممەد غەزالىي، ئەبۇئەللا مەۋدۇدىي، مالىك ئىبنى نەبىي ... ۋە باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرىگە ئاساسەن تەربىيلىگەن.

◊ ئالدىنقى سەپتىكى دەۋەت پىكىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىدىن مۇنۇلارنى كۆرىمىز:
- ئىسلامنىڭ سالاھىيىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، باشقا تەرەپلەرگە تەۋە بولۇشتىن يىراق پىكىر.

- بۇ دىننى تولۇق ئېلىپ مېڭىشقا ۋە ئۆلتۈرۈلگەن ياكى ئاجىزلىتىلغان تەرەپلىرىنى جانلاندۇرۇش ئارقىلىق ئىسلامنىڭ ئولۇغلىقىنى تىرىلدۈرۈشكە تىرىشىدىغان پىكىر.

◊ ھەرىكەتنىڭ ئەركىنلىك ۋە ھۆكۈمەتكە تۇتقان پۈتۈنسىيەسى ئوتتۇراھال بولۇپ، كۆپ تەرەپلىملىك دېموكراتىك تۈزۈمنى نوقسانلىرى بىلەن قوبۇل قىلغان.

◊ جەمئىيەتنى ھەزىم قىلىش، يوقۇرى دەرىجىدە جامائەتچىلىكنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ، ئەنئەنىۋىي پارتىيىلەر بىلەن بەيگىگە چۈشۈش ئىستراتېگىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ يولدا ئەزالىق جەدۋىلى ئۆزگىرىپ، يەككە ھالدىكى تاللاش مېتودىدىن ھالقىدى. كىشىلەرنىڭ يەككە ھالدا ئەمەس، گۇرۇپپا بويىچە ئەزا بولۇش شارائىتى بارلىققا كەلدى؛ قەبىلىلەر، تائىپە ۋە پىرقىلار كىچىككىنمۇ قېيىنچىلىققا دۇچ كەلمەستىن گويىكى شەخىسلەردە كىرەلەيدىغان بولدى. ھەتتا سۈپىزم تەرىقەتلىرى، قەبىلىلەر، پىكىرى ياكى سىياسىي پارتىيىلەرگە نىسبەتەن ماپىللىقى بار

كشسلەرنىڭمۇ ئەگەر يۈكسەك سۆيگۈسىنى ئىسلام ئالدىنقى سېپىگە قاراتسىلا، ئەزا بولۇپ كىرىشىگە قولايلىق يارىتىپ بىرىلدى.

ھەرىكەت بۇ ئارقىلىق سۇداندىكى ئەنئەنىۋىي جەمئىيەتنى قانات ئاستىغا ئېلىپ، ھەممىسىنى ئۆز دائىرىسىدە بىرلەشتۈرۈشكە تىرىشتى.

- مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى ياۋرۇپانىڭ كۆپلىگەن تۈزۈم ئورنىتىش پىكرى ۋە تەجرىبىلىرىدىن پايدىلاندى. ئۇلارنىڭ ئىدارە قىلىش پىكرى تۇرابىي ئېيتقانداك ناھايىتى تەرەققىي قىلغان ئىدى، ئەمما ئىسلامىي پىكرىنىڭ ئورنىنى باسالمايتتى.

◊ ھەرىكەتتە جىھاد روھى يۇقۇرى ئورۇنغا ئۆتكەن ۋە دىننى يېڭىلاش چاقىرىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ مۇسۇلمان ئۆلىمالىرىنىڭ قاتتىق تەنقىد قىلىشىغا ئۇچرىغان قانچىلىغان ئىجتىھادلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىرىشىغا سەۋەب بولغان.

◊ بىرلەشكەن ئىسلامىي ئالدىنقى سەپ تەشكىللەش يولىدا، بۇ ھەرىكەت جەمئىيەتتىكى سۇپىزم، سەلەپىيە ۋە ئۆلىمالارغا ئوخشىغان باشقا ئىسلامىي ئېقىملار بىلەن تارتىشىش، تىرىشىشتىن يىراق تۇرىدۇ.

◊ ئالدىنقى سەپتە ئاياللار ئاكتىپ رول ئوينايدىغان بولۇپ، ئۇلار دەۋەت، تەشكىلاتچىلىق، مائارىپ، جىھاد قاتارلىق ساھەلەردىكى نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىدۇ. ھەرىكەتتىكى ئاياللارنىڭ سانى ئەرلەرنىڭ سانىغا يېقىنلاپ قالدۇ.

◊ بۇ ھەرىكەت مۇسۇلمان دەۋەتچىلەرنى يىتىشتۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن ئىلمىي پروگراممىغا قويغان بولۇپ، ئۇ توققۇز تۈرلۈك پەننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

- قۇرئان ئىلىملىرى. - پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتى. - پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمە ھالى.

- ئەقىدە. - فىقھىي. - ئۇسۇلۇل فىقىي (فىقھىي مېتودلىرى).

- ئىسلام تارىخى. - سۇدان ھەققىدە ئوقۇشلۇق. - ئەرەب تىلى.

صروضرا منع ظىضعنش وة ظذنعئذعن صايدعلعنعش بويععة دةر عجمذ دةر عجة ظىح باسقدحقا بأصنن.

تارقىلىشى ۋە تەسىر دائىرىسى:

بۇ ھەرىكەت ئومۇمىي شەكىلدە سۇداندا تارقالغان. ئۇنىڭ خۇسۇسىي شەكىلدە تۇنىستىكى ئىسلامىي يۈزلىنىش ھەرىكىتى بىلەن كۈچلۈك ئالاقىسى بار. ھەرىكەت، ھازىرقى ئوڭچىل تۈزۈمنى ھېمايە قىلىۋاتقان بەشىپ تەرەپدارلىرىنىڭ ھۆكۈمىتىنى ھاكىمىيەت بېشىغا ئېلىپ كەلگەن ھەربىي ئىنقىلابنى قوللاپ قوۋۋەتلىگەن.

يۇقىرىقىلاردىن شۇ نەرسە ئايدىڭلىشىدۇكى: سۇداندىكى مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ھەرىكىتىدىن بىخلىنىپ چىققان بىر ئالدىنقى

سەپتۇر. ئەمما ئۇ ھازىر ئۇنىڭغا ئوخشىمايدىغان مۇستەقىل سىستېما، دەپ قارىلىدۇ. ئۇ بارلىق پارتىيىلەرگە قارشى بىر ئالدىنقى سەپ بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئىجتىھادى بويىچە ئىسلامنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى ئۇ، گەرچە ئىسلامغا نىسبەتەن ھەممىگە تونۇشلۇق پۈزىتىسى، ئالدىنقى سەپ ھەرىكىتىنىڭ ئەقىدە يۈنۈلىنىشىگە يۈنۈلىشىنىڭ زىت ئىكەنلىكىنى ۋە ئىسلامنىڭ ئالەمىيلىكى بىلەن ئەرەب مىللەتچىلىكىنىڭ قارىمۇ قارشى ئىكەنلىكى بىلىپ تۇرۇپ، پارس قولتۇغى كىرىزىسىدە زالىم، سوتسىيالىستىك ئىراق تەرەپتە تۇردى. ئاخىرىدا ئالدىنقى سەپ ھەرىكىتىنىڭ پىكرى ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە ھەربىي ئىنقىلابنى قوللىنىش تەرەپكە يۈزلەنگەن. بۇ پىكىر بىر قىسىم ئىسلامىي مۇتەپەككۇرلارنىڭ قاراشلىرى بىلەن قارىمۇ قارشى كىلىپ قالدۇ.

ئەتراپلىق مەلۇمات ئۈچۈن پايدىلىنىش مەنبەلىرى:

- د. ھەسەن تۇرابىي: الحركة الإسلامية في السودان
- د. ھەسەن تۇرابىي: تجديد الفكر الإسلامي
- مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى نەشىر ئەپكارى: البرنامج الثقافي للجهة الإسلامية القومية
- سۇدان مىللىي ئىسلام ئالدىنقى سېپى نەشىر ئەپكارى: الأصول الفكرية والعلمية لوحدة العمل الإسلامي، 1976م.
- د. مۇھەممەد شەتا ئەبۇ سەئىد: شرح نظام الأحكام القضائية الإسلامي السوداني، قاهرە ئۇنۋېرسىتېتى باسمىخانسى، 1985م.
- ئەلئەمىين ئەلھاج: حوار هادئ مع الترابي